

HOMOKI-NAGY MÁRIA*

A magyar gyámsági jog a neoabszolutizmus korában**

A magyar magánjog fejlődésének történetében vitathatatlanul meghatározó jelentőséggel bírtak az 1848. évi áprilisi törvények között elfogadásra került és a kötött tulajdoni rendszer megszüntetését eredményező IX. és a XV. törvénycikkek. Önmagukban ugyanakkor e törvények csak elindították a rendi korra jellemző magánjogi viszonyok átalakítását. Szükségessé vált a reformkori országgyűléseken már napirendre került egységes magánjogi törvénykönyv elkészítése is. Köztudott, hogy ez sem a forradalom és szabadságharc hónapjaiban, sem a kiegyezést követő évtizedekben nem valósult meg, függetlenül attól, hogy törvényalkotóink jelentős erőfeszítéseket tettek a kódex elkészítésének sikeréért. A magyar magánjogi törvénykönyv hiánya és az 1853-ban Magyarországon közel egy évtizedre hatályba léptetett OPTK hatásának a vizsgálata teszi szükségessé, hogy a magyar magánjog fejlődésének megismerése érdekében a tényleges bírói gyakorlatot és a mögötte meghúzódó jogéletet vizsgáljam. A kutató rendelkezésére állnak a levéltárakban őrzött törvényszéki iratok, melyekből tényleges kép rajzolható meg a 19. század második felének jogéletére.

A neoabszolutizmus éveinek törvényszéki anyagai között a magánjog egyes intézményeinek alakulását is bizonyító forrásokat lehet felfedezni. Tekintettel arra, hogy a hatálybaléptetett OPTK-nak nem volt visszaható hatálya, párhuzamosan élt egymás mellett a régi, szokásjogon alapuló magyar és az új, kodifikált osztrák magánjog. Egy rövid tanulmány keretei között nem lehet a magánjog egészét érintő, átfogó képet festeni e kor magánjogi joggyakorlatáról, de érdemes egy-egy jogintézmény történeti hátterének felvázolásával bemutatni ezt a korszakot.

A Békés-Csanád megye császári és királyi törvényszékének iratai között fennmaradt Csanád megye főjegyzőjének végrendelete és az abban foglaltak végrehajtása során keletkezett iratok és tárgyalási jegyzőkönyvek. Csanád megye Magyarország területileg egyik legkisebb vármegyéje volt. A török hódoltság alatt szinte teljesen elnéptelenedett. Területének jelentős része egyrészt kamarai birtok volt, másrészt a Csanádi püspökséghez tartozott. A nemesi családok közül egyedül a Kállay nemzetség tudta bizonyítani

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

hosszú pereskedés után, hogy az ekkor Csanád megyéhez tartozó kaszaperi birtok a nemzetség tulajdonát képezte.¹ A Kállay nemzetség tagjai ugyanakkor – mivel a Kállay uradalmi központok nem itt voltak – nem játszottak jelentősebb szerepet Csanád megyében. Nemesi birtok megvásárlásával, valamint hitelezőként birtokzálogba kapott birtokok révén a Návay és az Edelspacher család bírt jelentősebb befolyással. E két család mellett kisebb birtokokkal a köznemesség soraiba tartozó néhány család élt még a megyében, közöttük voltak a Nyékiek is.² A fennmaradt végrendelet *Nyéki Antal* (1803–1848) hagyatéki rendelkezése volt, aki 1828–1829-ben Csanád megye tiszteletbeli alügyésze, 1832–36 között a megye főügyésze volt. Ezt követően választották meg a vármegye főjegyzőjévé, mely tisztséget 1847-ben bekövetkezett haláláig betöltötte. Bár 1847-ben meghalt az örökgyógyó, végrendeletét csak 1853-ban, az OPTK hatálybalépését követően hirdették ki. Ekkor készült el a hagyatéki leltár és ekkor kellett az illetékes szolgabírói hivatalnak, mint ún. árva bizottmánynak intézkednie arról, hogy a kiskorú örökösök örökségét megfelelő módon biztosítsák.³ Az özvegyasszony, aki kiskorú gyermekeinek gyámja is lett, 1852 októberében azzal a kéréssel fordult az árva bizottmányhoz, hogy férje után maradt adósságok rendezése, valamint leánya kiházásához szükséges hozomány kifizetése miatt férje után maradt örökség egy részét elidegeníthesse. Ezen kérvény következtében maradt fenn az a tárgyalási jegyzőkönyv, amely Nyéki Antal végrendeletét, az elkészített hagyatéki leltárt, illetve azt a jegyzőkönyvet tartalmazza, amely az özvegy kérése következtében lefolytatott árva bizottmányi és törvényszéki eljárást megőrizte.

Az 1845-ben elkészített végrendeletét Nyéki Antal saját maga írta. Ezért érdemes egy kis figyelmet fordítani arra, milyen anyagi és alaki szabályok vonatkoztak a nemesség által készített végrendeletekre. Alaki szempontból az 1715:27. törvény szabályait kellett szem előtt tartani. E törvény lehetővé tette, hogy az örökgyógyó saját maga írja meg végakarátát. E tény a végrendeleti tanúk azzal bizonyították, hogy a végrendelet záradékában rögzítették, hogy „Tekintetes Nyéki Antal úr saját kezével írt jelen irat előnkbe mutatván nyilatkozott, hogy az az ő [...] végrendelete legyen.”⁴ Ez egyben azt is bizonyítja, hogy formai szempontból *írásbeli magánvégrendelet* készült, melynek érvényességéhez hozzátartozott, hogy őt, tanúzási képességgel rendelkező tanú együttes jelenlétében nyilatkozzon az örökgyógyó arról, hogy a felmutatott irat az ő végakarata, másrészt, hogy azt ő maga írta. Ezt követően a jelenlévő tanúk előtt kellett magát a végrendeletet az örökgyóynak aláírnia. A rendi kor sajátosságaihoz tartozott, hogy

¹ A császári és királyi törvényszék iratai között jelentős számban található a Kállay nemzetség osztatlan tulajdonában álló kaszaperi birtokkal összefüggésben keletkezett zálog- és haszonbérleti szerződésből keletkezett periratok, osztályos egyezségek. A Kállay nemzetségek nótágjai számára járó hozomány, hitbér kiadásáról szóló egyezséglevelek. MNL Csongrád Megye levéltára Szeged Békés-Csanád megye törvényszékének Csanád megyére vonatkozó iratai IV.B. 157. a)

² BARNA JÁNOS – SÜMEGHY DEZSŐ: *Nemes családok Csanád vármegyében*. Gaál László K. Makó, 1913.

³ Arra nem találtam magyarázatot, hogy miért csak 1853-ban került kihirdetésre a végrendelet. Magyarázható természetesen egyrészt azzal a ténnyel, hogy a szabadságharc hónapjai alatt a régi megyei hivatalok nem működtek. Másrészt a szabadságharc leverését követően az 1848:XV. tc. következtében, a nemesi birtokokkal összefüggő eljárásokat szüneteltették. Az 1852. november 29-én hatálybaléptetett ősiségi pátensnek és az 1853-ban hatálybalépett OPTK rendelkezési alapján lehetett a hagyatéki eljárást lefolytatni.

⁴ MNL CSML Szeged IV.B. 157/a Békés-Csanád Megye császári és királyi Törvényszékének Csanád megyére vonatkozó iratai.

nemes ember végrendeleténél csak nemes emberek bírtak tanúzási képességgel. Így nem kell csodálkozni azon, hogy a Csanád megye székhelyén, Makón élő vármegyei főjegyző végrendeletének tanúi is a vármegye tisztikarából kerültek ki.

A bírói gyakorlatban ellentétes vélemények alakultak ki arról, hogy az örökgyónak, aki végakarátát saját kezűleg írta meg, tájékoztatnia kellett-e előre a tanúkat, hogy végrendeleti tanúnak kéri fel őket, vagy sem. E kérdés fel sem vetődött abban az esetben, ha az örökgyónem maga írta végrendeletét, hiszen ilyen esetben az együttlévő tanúk előtt mondta el végakarátát. A vizsgált esetben azonban már készen volt a végrendelet, ezért vetődhetett fel a kérdés, hogy elegendő volt-e csak a tanúk megjelenésekor közölni, hogy egy elkészített végrendelet hitelesítésére kérték fel őket, vagy már a felkéréskor tájékoztatni kellett a tanúkat erről a tényről.⁵

Jelen esetben egyértelmű volt a helyzet, mert a végrendelet hitelesítési záradékában maguk a felkért tanúk írták le: „Alól írottak bizonyítjuk, hogy Tettes. Nyéky Antal úr [...] , ma alól írt napon és esztendőben bennünket végrendeletük ünnepélyesítésére illően megkeresvén...”⁶ A felkért tanúk a következők voltak: *Bánhidya Albert* Csanád megye első alispánja, *Tóth Imre* táblabíró, *Cseresnyés István* a vármegye főügyésze, *Posonyi Ferenc* Csanád megyei főszolgabíró, *Baroty József* a megye főjegyzője és *Lonovits Károly* a megye számvevője.⁷

A fennmaradt végrendeletnek van egy további sajátossága, amely részben ugyan alaki szabályokat is érint, de – véleményem szerint – ebben az esetben az anyagi, tartalmi kérdések megítélése a fontosabb. A végrendelet tagadhatatlanul Nyéky Antal végakarata, azonban a végrendelező aláírását követően az örökgyónfelesége *Návay Erzsébet* is nyilatkozott és rögzítette: „Ezen végrendeletben szabadon megegyezem.” Csak ezt követően olvashatjuk a hitelesítő záradékot, melyet a jelenlévő tanúk írtak. Az örökgyónfeleségének ez a megjegyzése többféleképpen is értelmezhető. Jelezheti, hogy megnyugszik férje végakarátában, azaz a későbbiekben sem fog ellentmondani. De értelmezhető úgy is, mintegy *közös végrendelet*, melyben a házaspár meglévő vagyonaik sorsáról közösen intézkedtek.

Az 1715. évi törvény alaki szempontból nem említi a házastársak közös végrendeletét. Az öröklési kérdéseket elemző szakirodalom sem tesz említést a végakarat eme formájáról.⁸ Ugyanakkor a levéltárakban fellelhető végrendeletek között, az 1840-es évekből már találunk közös végrendeleteket. A közös végrendeletekben azonban ténylegesen a házastársak rendelkeztek életükben szerzett vagyonuk sorsáról. Ezzel szemben, ha Nyéky Antal végrendeletét elolvassuk, azt a következtetést kell levonnunk, hogy itt a férj rendelkezett meglévő vagyonáról, és a feleség ezt csak tudomásul vette. Mintegy megelőlegezte azt a jóváhagyást, amit akkor vezettek rá a végrendeletekre,

⁵ NÁNÁSY BENIÁMIN: *Testamentum a magyarországi törvények szerint*. Pest, 1798. 293. p.; ZLINSZKY IMRE – REINER JÁNOS: *A magyar magánjog mai érvényében*. 3. Franklin-Társulat. Budapest, 1902. 1041. p.

⁶ MNL CSML Szeged IV.B. 157/a 30/III/1856.

⁷ A végrendeleti tanúk mindegyike Csanád megye tisztikarához tartozott. Betöltött hivatalaik és az ott eltöltött idő is olvasható Barna-János és Sümeghy Dezső könyvében.

⁸ Frank Ignác a végrendeletek megváltoztatásának lehetősége kapcsán tette fel a kérdést, hogy az ún. közös végrendeletek esetében helye lehet-e az egyoldalú változtatásnak. Ez a kérdés feltevés bizonyítja, hogy Frank előtt is ismeretes volt, hogy bizonyos esetekben a házastársak készítettek közös végrendeletet. v.ö. FRANK IGNÁCZ: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban I.* Buda, 1845. 457. p.; HOMOKI-NAGY MÁRIA: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet teszem...”. Szekszárd, 2018. 248–255. pp.

amikor az örökhagyó halálát követően azt kihirdették és az örökösök, a törvényes rokonok beleegyezésüket kijelentették.

Az örökhagyó miután leírta, hogy minden vagyonát egyenlő arányban kiskorú gyermekeire hagyta, azt is rögzítette, hogy felesége, gyermekeinek anyja „ünnepélyesen is nyilvánítja, hogy attyuk által e végintézetben nekik hagyott vagyonokat feltartja; – sem hozománya sem bármi más cím alatt hozzájuk nem nyúl, sőt azokat maga részéről is élet és halál esetére örökségképpen [...] édes gyermekeimre hagyja.”⁹ A végrendeletnek ez a pontja azt sugallja, hogy a feleség férje és az ott lévő tanúk előtt kötelezte magát arra, hogy a gyermekei számára megőrzi az apai vagyont, sőt a saját tulajdonát képező jószágait is gyermekeire fogja hagyni. Ez pedig tagadhatatlanul a házaspárnak a haláluk esetére való közös intézkedést bizonyítja, hiszen a hozomány a feleség tulajdonát képezte még a házasság fennállása alatt is. Erről pedig a tulajdonos szabadon rendelkezhetett. Azzal, hogy Návay Erzsébet elfogadta férje rendelkezését, egyben saját magát is kötelezte arra, hogy a tulajdonát képező vagyontárgyakat, megőrzi gyermekei számára.¹⁰ Ezt erősíti továbbá az a tény is, hogy Návay Erzsébet is aláírta a végrendeletet, formailag férje aláírását követően. Sőt a végrendeleti tanúk kérdésére is azt válaszolta, hogy az a saját keze aláírása.

Az örökhagyó végrendeletében első helyen rögzítette, hogy hagyatéka kizárólag szerzett jószágból áll, ezért arról szabadon intézkedhetett. Három kiskorú gyermeke volt – két leány, Alojsia és Mathilda, és egy fiú, Ödön – akiket egyenlő arányban tett meg örökösöknek. Arról is rendelkezett, hogyha valamelyik gyermeke utód nélkül halt volna meg, akkor az elhunyt gyermek örökrésze a két másik testvér között egyenlő arányban kerüljön megosztásra. Ha mindhárom gyermeke még kiskorúsága idején meghalt volna, akkor a hagyaték fele részét örökölte volna az anya, másik fele részét pedig az örökhagyó testvére Nyéky Josepha és Nyéki Julianna között kellett volna felosztani. A nemesi magánjogban a férjet tekintették főszerzőnek, ezért az örökhagyó, miután hagyatékát saját szerzeménynek minősítette – felesége ezt jóváhagyta – jogszerűen rendelkezhetett arról, hogy szerzett vagyonának felét testvérei örököljék, ha gyermekei idő előtt meghaltak volna. Ez egyben a helyettes-örökösnevezésnek¹¹ is szép példája a késő rendi magánjog keretei között.

A feleséget megillető özvegyi jogról az örökhagyó csak röviden tett említést, rögzítve, hogy „addig míg tisztelt nőm él, nevemet viseli és értéketskéimet nem pazarolja minden vagyonom jövedelmit ő húzhassa élelmire fordíthassa és az ingókról szabadon rendelkezessen.”¹² Ezt követően viszont kötelezte feleségét, hogy a hagyaték hasznáiból taníttassa gyermekeiket. Sőt megtiltotta, hogy a végrendeletben felsorolt ingatlan jószágokat elidegenítse, és utasította feleségét, hogy a megfelelő gazdálkodást szem előtt tartva, adja haszonbérbe a fekvő javakat. Ez az intézkedés megfelelt a kor szokásainak. Az özvegyi jog szabályai szerint a feleség birtokolta a kiskorú gyermekek örökségét, amely ingó és ingatlan jószágból állt. A feleséget, amíg férje nevét viselte, ettől a

⁹ MNL CSML Szeged IV.B 157.a) Nyéki Antal végrendelete 7. pontja.

¹⁰ A közös végrendelet készítésének lehetőségét majd az OPTK teszi lehetővé Magyarországon. Az ITSZ már nem szabályozza, a 19. század kodifikációs tervezetei – a bírói gyakorlat ismeretében – ismét lehetővé tették volna a házastársak közös végrendeletét, ahogy azt az 1928. évi MTJ 1963-1967. §§-ban szabályozta.

¹¹ FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvényei Magyarhonban I.* Buda 1845.

¹² MNL CSML Szeged IV.B 157.a) Nyéki Antal végrendelete 3. pont.

jogától nem lehetett megfosztani. Ugyanakkor, mint gyermekeinek természetes és törvényes gyámja kötelessége volt azokat nevelni, taníttatni, az apai örökséget számukra megőrizni. Az édesanyának nem volt kötelessége árván maradt gyermekei vagyonának kezelése, ebben az esetben Návay Erzsébet nem nyilatkozott erről, sőt azzal, hogy jóváhagyta férje végakarátát valójában elfogadta ezt a kötelezettséget. Az örökhagyó nem rendelkezett kifejezetten arról, hogy kiskorú gyermekei esetében ki legyen azok gyámja. Az édesanya, mint természetes és törvényes gyám,¹³ a férj rendelkezése nélkül is betölthette a gyámi tisztelet. Ebben az esetben, bár kifejezett gyámrendeléstől nem történt említés, azzal, hogy Nyéky Antal felesége kötelességévé tette a hagyaték megőrzését a gyermekeik számára, Návay Erzsébetet rendelte gyámnak. Ugyanakkor a végrendelet végrehajtójaként Nyéky Lászlót, akadályoztatása esetén testvéreit Nyéky Albertet, illetve Nyéky Alajost nevezte meg. Ezzel az intézkedésével az örökhagyó a törvényes gyámság szabályainak is megfelelő módon legközelebbi férfi rokonait, azaz a testvéreit bízta meg végső akaratának végrehajtásával, illetve az abban foglaltak betartásával. Ez egyben azt is jelentette, hogy a végrendeleti végrehajtóként megnevezett rokonok felelősségévé tette annak felügyeletét, hogy a hagyaték egy részét képező ingatlan vagyont az özvegy ne idegeníthesse el.¹⁴

Meg kell azonban említenünk, hogy miközben az elemzett végrendelet tanúsága szerint is a kiskorú gyermekek törvényes képviselőjét, neveltetését, gondozását az édesanya és egyben az apa férfi rokonainak felelősségévé tette, addig a magyar jogrendszerben a gyámok ellenőrzése, a kiskorú gyermekek örökségének kezelése nemesek esetében a vármegye, ezenbelül az árvaszék feladata lett. Ezzel a gyámsággal összefüggő kérdések rendezése a közigazgatási jog keretei közé került.¹⁵ A közigazgatás e speciális feladatát erősítették meg későbbi törvényeink is.¹⁶

Az örökhagyó Nyéky Antal 1847-ben meghalt, hagyatékának kezelése özvegyen maradt feleségére hárult, egyrészt mert ő lett kiskorú gyermekei gyámja, másrészt az özvegyi jog alapján is ő maradt férje javaiban. A hagyaték kezelésével kapcsolatos számadásokat Csanád vármegye árvaszékéhez kellett volna benyújtania, azonban feltehetően a forradalom és a szabadságharc eseményei miatt sem a végrendelet kihirdetése, sem pedig a hagyatékkal kapcsolatos intézkedések nem történtek meg. A szabadságharc leverését követően pedig a neoabszolútizmus közigazgatási rendszerének kialakítása sem történt meg egyik napról a másikra. A gyámsággal összefüggő szervezeti és felügyeleti kérdések tisztázása további problémákat vetett fel, hiszen az Osztrák Császárságban – ahogy Európa más országaiban is – a gyámság a családi jog, tehát a magánjog keretei közé tartozott kizárólagosan, a gyámsággal, a gyámok számadási kötelezettségével összefüggésben felmerülő viták rendezése pedig az árva lakhelye szerint illetékes bíróság hatáskörébe tartozott. Magyarországon ez azt eredményezte, hogy az újonnan megszervezett császári és királyi járásbíróságok, mint elsőfokú törvénykezési szervek hatáskörébe tartozott ezekben a kérdésekben dönteni. A járásbíróságok élére azonban a

¹³ 1715:68.tc.; v.ö. FRANK: 180–181. pp; KALLÓS LAJOS: *A magyar polgári jog alapelvei*. Telegdi K. L. Debrecen, 1865. 138. p.

¹⁴ WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv I*. Franklin T. Budapest, 1897.

¹⁵ Erről rendelkezett már Werbőczy is a Hármaskönyvben, amikor a gyámok kötelességévé tette, hogy a gyámok számadással tartoznak a vármegyének. Werbőczy István: *Hármaskönyv I*. 15.cím 4.§ Téka K. Budapest, 1990.

¹⁶ V.ö. 1715:LXVII. tc. és az 1765:XXVI. tc.

szolgabírákat nevezték ki, ezáltal a mindennapok eseményeinek sodrásában nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy a gyámsággal összefüggő kérdések rendezése a magyar hagyományoknak megfelelően közigazgatási hatáskörben maradnak-e és az újonnan megszervezett járási hivatalok lesznek az illetékesek vagy a járásbírók fogják eljárni? A járásbírók élére azonban szintén a szolgabírákat állították. Így jelentős hatásköri összeütközések keletkeztek, hiszen nem tudták eldönteni, hogy a hagyatéki eljárásokkal összefüggő, haláleseti jegyzőkönyvek felvétele, a hagyatéki leltár elkészítése a járási hivatalhoz vagy a járásbíróshoz tartozik-e.¹⁷

Az 1848. évi áprilisi törvények csak közvetve érintették az árvákra vonatkozó szabályokat. A kötött tulajdoni rendszer megszüntetése az árva gyermekek öröklését befolyásolta, míg a jobbágyrendszer felszámolása a jobbágy árvák ügyeinek intézését a vármegyék hatáskörébe utalta.¹⁸

1853-ban az OPTK hatálybaléptetése az osztrák gyámsági jog bevezetését eredményezte, ami egyben maga után vonta az árvaügyek intézésének a megváltozását is. Az osztrák gyakorlat szerint a járásbírók hatáskörébe kerültek a gyámsággal kapcsolatos ügyek intézése. Az idegen jognak a bevezetése és egy idegen hatósági szervezet kialakítása ellenérzést váltott ki a magyarokból és az árvák ügyeinek intézése sem gyorsult fel a fentebb említett okok következtében.¹⁹ E tények magyarázhatják, de pontos indokát nem adják annak a ténynek, hogy miért csak 1853-ban került kihirdetésre az 1847-ben elhunyt Nyéky Antal végrendelete. A végrendelet borítékán még az is olvasható, hogy „Csanád vármegye részéről Makón tartott közgyűlésen felvétel ... és levéltárba tételre rendeltetett.”²⁰ Ez további kérdéseket vet fel, hiszen ha a vármegye közgyűlése is tudta, hogy a megye főjegyzője végrendelezett, akkor még kevésbé érthető, miért nem hirdették ki azt az örökhatály halálát követően. A fennmaradt kevés iratból ugyanakkor egyértelműen megállapítható, hogy az anya, Návay Erzsébet felelősségteljesen igyekezett kezelni gyermekei örökségét. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1852-ben az ún. Árvabizottmányhoz benyújtott kérelmében, kiskorú gyermekeinek örökségét képező ingatlanok egy részének eladásához akart engedélyt kérni. (Ez a kérvény eredményezte azt, hogy a fennmaradt tárgyalási jegyzőkönyv alapján az árvák vagyonának kezelésére vonatkozó szabályokat elemezni lehessen a neoabszolutizmus kori Békés-Csanád vármegyében.)

Návay Erzsébet az 1852. október 23-án benyújtott kérelmében a meglévő adósságok kifizetésére, valamint leánya férjhezmenetele alkalmából biztosított kiházasítási összeg kiadása miatt kérte, hogy gyermekei örökségét képező ingatlanok egy részét eladhassa.²¹ A kérelem indokolásaként előadta, hogy férje – Csanád megye főjegyzője – sokáig

¹⁷ PÉTERVÁRI MÁTÉ: *A járásek kialakítása Magyarországon az 1870:XLIII. tc. alapján*. Doktori értekezés. 2018. Kézirat. 40–46. pp.; MÁTÉ PÉTERVÁRI: *Die rechtsstaatliche Umgestaltung der Verwaltung im Jahr 1870, unter besonderer Berücksichtigung der Bezirke*. In: Mária Homoki-Nagy – Norbert Varga (szerk.): *Codification Achievements and Failures in the 19th–20th Century*. University of Szeged. 2018. pp. 118–119.

¹⁸ DEGRÉ ALAJOS: *Vormundschaftsrecht in Ungarn von 1848–1878*. In: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán (szerk.): *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944)*, Akadémiai K. Budapest, 1976. 450–451. pp.

¹⁹ CSIPES ANTAL: *Az árvaszék szervezete, működése és iratai Magyarországon a kapitalizmus korában*. Levéltári Szemle XXIII. évf. 1973/2. sz. 176–188. pp.; DEGRÉ 451–452. pp.

²⁰ MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) végrendelet.

²¹ Jogosan feltételezhető, hogy az asszony kérelmét követően a Makói cs. és k. járásbíró bírja 1853. december 21-én Nyéky Antal végrendeletét felolvasták és kihirdették. MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) végrendelet.

beteg volt, előbb Pesten, később Nagyváradon próbálták az orvosok segíteni rajta. Az orvosi költségek igen magasak voltak. Ezen kívül már férje életében is keletkeztek adósságok, amelyeket férje nem említett meg tételesen végrendeletében, csak általánosan utalt azokra. Ezt tartalmazta a végrendelet 8. pontja. „Némely terheimnek lerovására rendelem, hogy az Ochring féle ház és makai major telkem szükség esetében pedig a nélkülözhető ingók is mind addig eladassanak, míg azok árából a terhek ki nem telnek és a gyermekek öröksége egészen tisztába nem jön.”²² Mint gyerekeinek természetes és törvényes gyámja, az 1715:68.tc. 13.§-a szerint – az özvegy véleménye szerint – számadással nem tartozott,²³ de igyekezett a hagyatékot felelősséggel kezelni. Megjegyezte, hogy férje a végrendelet elkészítését követően, de még halála előtt, a végrendeletben egyébként megjelölt és a vásárhelyi határban található tíz fertály földjét és a belső telket eladta Kovács József ügyvédnek. Ezenkívül férje több hitelezőnek tartozott, akik, a férj betegsége idején nem léptek fel követelésükkel. Nyéky Antal halálát követően viszont érvényesíteni kívánták ezeket. Az asszony kérelmében azt is leírta, hogy „pénz nem maradt, a pénz szüke miatt nevedett kamatláb nagyobb terheitől félvén, új kölcsönnel leróni veszélyesnek hittem.”²⁴ Így az özvegynek nem maradt más választása, minthogy „a kevésbé jövedelmező makai belső telket” eladta, nem sokkal férje halálát követően. A vételárból a hitelezők követeléseinek csak egy részét tudta fedezni, ahogy fogalmazott: „a hitelezők száma kevesbedett, de nem fogyott el.”²⁵ Az özvegy tisztában volt azzal, hogy nemcsak a korabeli jogszabályok, de a Curia egyes döntvényei is tiltották a gyámok számára, hogy a kiskorúak örökségében lévő ingatlanokat indokolatlanul elidegenítsék,²⁶ azonban a felelősségteljes vagyonekezelés miatt döntött úgy, hogy az adósságok növekedését csak úgy tudja megakadályozni, ha a fekvő jószágok egy részét eladja és a vételárból lehetőség szerint csökkenti a fennálló tartozásokat. Ezzel egyidejűleg az özvegy azt is leírta, hogy bár férjével közös végrendelet készült, abban a férj nem nevezte meg, hogy Návay Erzsébet nagyanyjától örökölt vagyomból „négy fertály nagylaki földet vásárolt.”²⁷ A végrendelet első pontjában ugyanis csak annyi szerepel, hogy „van Makón Isten kegyelméből szerzett négy, Nagylakon 15... negyed úrbéres földem.”²⁸ Az özvegy a benyújtott kérelemben arra hivatkozott, hogy a férje által nevesített 15 negyed nagylaki földből négy negyed, az asszony örökségét képező ősi föld volt. Ebből az özvegyasszony örökségét képező négy fertályból adott el Návay Erzsébet három negyed földet: kettő fertály – 28 hold – földet Kocka Tamás nagylaki lakosnak 2000 forintért, egy fertály, 14 hold földet pedig Veszeloovszky Máténak 300 forintért. Mindezt pedig azért tette, hogy leányának Nyéky Alojsiának a kiházasítását képező pénzt át tudja adni.

Ha az özvegy indokolását megvizsgáljuk, akkor egyrészt felmerül az olvasóban, hogy az 1845-ben készült végrendelet ünnepélyes hitelesítésekor, a jelenlévő tanúk előtt

²² MNL CSML Szeged IV.B.157.a) Nyéky Antal végrendelete.

²³ 1715:LXVIII.tc. 13.§ „...az anyákat pedig csupán özvegyiségük idejére, a javak jövedelmeiről s azok kezeléséről számadásra ne kötelezzék, de ha újból férjhezmennek s az atyai árvajavakat bármilyen okból kezelik, eziránt elszámolni kötelesek legyenek.”

²⁴ MNL CSML Szeged IV.B.157.a) 129/1853.

²⁵ MNL CSML Szeged IV.B.157.a) 129/1853.

²⁶ Erről rendelkezett az 1655:24.tc.2.§-a, melyet mind az 1659:32.tc. és az 1715: 68.tc. is megerősített. V.ö. ZLINSZKY – REINER: 987. p.

²⁷ MNL CSML Szeged IV.B.157.a) 129/1853.

²⁸ MNL CSML Szeged IV.B. 157.a) végrendelet 1. pont.

miért nem említette meg, hogy a férje olyan ingatlanról is említést tett, ami nem képezte férje tulajdonát, hanem az asszony örökségét. Ez az örökség Návay Erzsébet nagyanyjától származott, ezért ősinek minősült. Az ősi birtokot elidegeníteni 1848-ig nem lehetett, azt a törvényes örökösöknek kellett biztosítani. Az 1848:XV. törvényt követően, az ősiség eltörlésének kimondásával ez megváltozott, azonban az özvegy még az ősiség szabályinak is megfelelő módon járt el, hiszen éppen azért adta el a birtokot, hogy leányát megillető kiházasítási összeget ki tudja fizetni. Ezért bár az örökhagyó férj is megtiltotta végrendeletében a fekvő jószágok indokolatlan elidegenítését, és a korabeli törvények is tiltották az ilyen eljárást, meg kell állapítani, hogy Návay Erzsébetet nem lehetett ebben a kérdésben felelőtlen, az árvákat megkárosító magatartással vádolni. Sőt, éppen az adósságoktól akart egyrészt megszabadulni, másrészt eleget akart tenni a leánynak törvény szerint járó kiházasítási kötelezettségének.²⁹ Az asszony kérelmét tárgyaló eljárási jegyzőkönyvben leírtakból tudható, hogy Alojsia, akít a hagyatéki eljárás során férje képviselt – a férj tanúsága szerint is – 3000 forintot kapott kiházasításként.³⁰

Návay Erzsébet kérelmét követően 1853-ban indult az a peren kívüli eljárás, amelynek során a Nyéky árvák örökségét a makói árvabizottmány az 1856. február 4-én meghozott végzése alapján leltárba vette, a Békés-Csanád megyei cs. és kir. törvényszék 1856. december 31-i végzése alapján pedig árvabizottmányi felügyelet alá helyezte. Az eljárás során egyrészt meg kellett állapítani a hagyatéknagyságát, meg kellett vizsgálni Nyéky Antal végrendeletét, hogy az alakilag és tartalmilag érvényes-e. Meg kellett határozni az örökösöket és végül arról is döntenie kellett a törvényszéknek, hogy az özvegyasszony, mint kiskorú gyermekei gyámja, az örökhagyó halála óta eltelt idő alatt megfelelően kezelte-e a kiskorúak örökségét, vagy esetleg felelősség terheli.³¹ A gyámok régi idők szabályai szerint is, ahogy azt már Werbőczy rögzítette Hármaskönyvében, felelősséggel tartoztak az általuk kezelt, a kiskorúak tulajdonát képező vagyonért. A mindennapok gyakorlatában ez nem feltétlenül érvényesült. Mária Terézia ezért a Helytartótanács hatáskörébe utalta a gyámok ellenőrzését. 1853-tól ezt a hatáskört ténylegesen a fenntartott szolgabírói hivatal, mint árvabizottmány végezte. Ekkor rendelték el Nyéky Antal után

²⁹ Zlinszky Imre véleménye szerint is, az anya, mint természetes és törvényes gyám már az erre irányuló gyámhatósági rendelkezés előtt is jogosult az „árva érdekében a szükséges és halaszthatatlan teendőket megtenni.” ZLINSZKY – REINER: 1000.p; RAFFAY FERENC: *A magyar magánjog kézikönyve. I.* Budapest, 1909. 531–532. pp.

³⁰ A rendi kor szokásjogi normái meghatározták azt a minimum összeget, amelyet egy leány férjhezmenetekor kapott. Ez eltérő volt a társadalom egyes rétegei között. Ezért érdemes megnézni, hogy Nyéky Alojsiának adott 3000 forint miként viszonyult a Csanád megyében birtokkal rendelkező nemes leányok kiházasításához. A Békés-Csanád megyei törvényszék iratai között a Kállay nemzetség Csanád-megyei birtokait érintő peres iratok is fellelhetők. Ezek között megtalálható Kállay Ferencnek és Kállay Pálnak testvérhúgukkal Kállay Máriával kötött egyezséglevele. E szerint a fiúk kijelentették, hogy „az eddig többnyire megyeileg meghatározatni szokott kiházasítási díjra nézve kölcsönösen megegyezvén, kedves Mária testvérünknek [...] e cím alatt olly formán adunk s illetőleg kötelezünk *kétezernégyszáz pengő forintot* [...] hogy mindaddig míg ezen összeget lefizethetnénk, ennek biztosítására általadjuk Csanád megyebeli s a Kállay család által közösen haszonbérbe adott Kaszaperegi pusztai birtokunkat...” Az egyezség 1848-ban született, Nyéky Alojsia is ezekben az években kapta meg a kiházasítási összeget, mely az iratok alapján *3000 forintot* tett ki. A két adatot összehasonlítva megállapítható, hogy kb. azonos összeget kaptak a leányok. Azaz Návay Erzsébet sem túl sok, de nem is kevés hozományt adott leányának. MNL CSML Szeged IV.B. 157.a) Csanád megyei törvényszék iratai 1854.

³¹ FODOR ÁRMIN: *Magyar magánjog IV.* Singer és Wolfner K. 1900. 969–970. pp.

maradt hagyaték leltárba vételét, amely az eljárás lassúsága miatt ténylegesen csak 1856. június 21-én történt meg. A hagyatéki leltárt magába foglaló jegyzőkönyvből tudható meg, hogy az örökhagyó által végrendeleti végrehajtóként első két helyen megjelölt Nyéky László és Nyéki Albert „gátoltatásuk miatt a végrehajtásról lemondtak.”³² Ezért a leltár felvételénél Nyéky Alajos, mint a végrendeletben harmadikként megjelölt végrehajtó, Návay Erzsébet és leányának férje Knothy K. vett részt a család részéről. Az árvabizottmányt Bánfy József és Vastagh Imre, mint leltári biztosok, Fehérváry Imre, Fehérváry Ferenc és Dominus Ábrahám aranyműves, mint tanúk és becsüsök képviselték.

Végrendeletében Nyéky Antal három kiskorú gyermekéről – Alojsia, Ödön és Mathilda – tett említést. Matilda azonban már 1848-ban meghalt, így az örökséget a hagyatéki leltár felvételekor Alojsia és Ödön számára kellett biztosítani. A hagyatéki leltárban a hagyatékban található készpénzről, belföldi államkötlevelekről, egyéb követelésekről, „arany és ezüst szerekben, s különösen drágaságokban” lévő ingóságokról, ruha és fehérneműekről, bútorokról – bár ide vették fel az állatokat is –, könyvekről és az ingatlanokról kellett nyilatkozni. A hagyatéki leltárban sem készpénzt sem egyéb kötlevelet nem rögzítettek. Feltűnő, hogy összesen három lóról, két tehénről és kettő bivalyborjúról tettek említést, miközben a fekvő jószágok között a végrendeletben megjelölt ingatlanok közül a Makón és Nagylakon található tanyaföldek még mindig szerepeltek. A végrendeletben az örökhagyó 14 fertály Nagylakon szerzett földről tett említést. A hagyatéki leltárban a vétel idejét és a vételárat is rögzítették. Eszerint 1844-ben 500 forintért 2/4 földet, egy másik 2/4 földet 580 forintért, majd még egyszer ugyanebben az évben 2/4 földet 600 forintért, 1846-ban egy egész telket 1520 forintért vásárolt. Az 1843-ban vásárolt 3/4 föld vételára 1418 forint volt. Ez utóbbiból 2/4 fertályt az özvegy 1851-ben elcserélt. Ezekon kívül Makón volt még egy egész telek, melyből egy negyed részt 200 forintért, 3/4 fertályt 1370 forintért vásárolt az örökhagyó még 1834-ben. A végrendeletben említett vásárhelyi úrbéres telkekről a hagyatéki leltárban már nem tettek említést. (Az özvegy által előterjesztett szerződésekkel bizonyítani tudta, hogy a férje a vásárhelyi földeket halála előtt eladta.) A tanyaföldek megműveléséhez, ennyi állat egészen biztosan nem volt elegendő. Ezeket az özvegy csak úgy tudta hasznosítani, ha ténylegesen haszonbérbe adta. Erre viszont a hagyatéki leltárban nem utaltak.

De megvolt az a lakóház, amelyről az örökhagyó csak annyit említett, hogy Makón található Nyéky László szomszédságában. A leltárból az is megtudható, hogy 1833. február 24-én vásárolta Nyéky Antal 2800 forintért. A végrendeletben említett „egy másik házam, egy major telkem Nagylakon” szintén említésre került a hagyatéki leltárban, azonban ott a következő megjegyzés olvasható: „1 belső telek Nagylakon pusztán, kerítetlen a marosi töltés mellett, melyből a föld a marosi töltésre elhordatván értékét egészen elvesztette.”³³

Az arany és ezüstművek felsorolásánál utaltak arra, hogy az özvegy azoknak fele részét már kiadta Alojsiának, amelyet az ő kiházasításába beleszámítottak. Így csak az Ödönnek járó felerészt vették fel a leltárba.

³² MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) 30/1856. Leltár.

³³ MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) 30/1856. Leltár.

Külön érdemes megemlíteni, hogy a hagyatéki leltár önálló részét képezte az örökhatyó hagyatékában szereplő 84 kötet könyv, amelyek értékét 1856-ban 23 pengő 48 krajcárra becsülték.³⁴

A felbecsült hagyaték értéke és az adósságok összevetése után egyértelmű volt, hogy a hagyaték túlterhelt volt. Ez is igazolta az özvegy azon állítását, hogy a hitelezők száma csökkent ugyan, de a teljes adósságot nem tudta kifizetni.

A törvényszék, az özvegyasszony által beterjesztett bizonyítékok alapján igazolta, hogy Nyéky Antalt előbb Pesten, majd 1845-től Nagyváradon „Grosz Fridrik orvos ösmeretes gyógyintézetébe” kellett szállítani, ahol a végrendelet is készült.³⁵ Az örökhatyó gyógyíttatásának költségeit 2000 pengő forintban állapították meg. Bizonyításra került az is, hogy az örökhatyó még életében, 1846-ban eladta a vásárhelyi ingatlanokat, ezért a végrendeletnek ez a rendelkezése már az örökhatyó halála pillanatában sem volt helytálló. Éppen ezért a vételárról, az özvegyen maradt feleségnek nem kellett számadást készítenie. Ugyanakkor, mint feleség köteles volt mindent megtenni férje gyógyulása érdekében. Amikor a hagyatéki leltár készült, az eljáró bizottság azt is igazolta, hogy Návay Erzsébet kifejezett kérésére *telekkönybe* rögzítették a hagyatékban megjelölt fekvő javakat, így a Makón található házat és a Nagylakon lévő külső telket. Az 1855-ben kiadott telekkönyvi rendtartás alapján, az özvegyen maradt feleség haszonélvezeti jogát is rögzítették, mint a kiskorú örökösök tulajdonát terhelő *személyi szolgalmat*. Mindezt az OPTK szabályai szerint. Ezért jogosan állapította meg a törvényszék, hogy a szóbanforgó ingatlanok az özvegy birtokában vannak. Azt is igazoltnak látta a bíróság, hogy Návay Erzsébet hozománya egy egész telket tett ki, amivel szabadon rendelkezhetett. Sőt édesanyai kötelessége volt leánya kiházásításához szükséges készpénzt előteremteni. A törvényszék az előtárt bizonyítékok alapján igazoltnak látta, hogy Návay Erzsébet, mint feleség és mint édesanya mindvégig kötelezettségeinek megfelelően és egyben a reá nézve kötelező rendelkezéseket tartalmazó végrendeleti intézkedéseknek megfelelően járt el. Sőt még azt is megjegyezték, „nem tudni nem lehetne, hogy az 1848 és 1849^{diki} a most élők még eleven emlékezetében lévő nyomasztó események, különösen a földtulajdonosok osztályára nézve, legszomorubb hatással terhültek.”³⁶ A törvényszék az özvegyasszony terhére csak azt róhatta fel – miután maga a törvényszék is megállapította, hogy minden kiadást, amit az özvegy tett csak az ingatlanok eladásával valósíthatott meg –, hogy a fekvő javak eladásánál nem várta meg, amíg erre az engedélyt megkapja. Ugyanakkor a törvényszék saját határozatában írta le, miért húzódott az ügy ilyen sokáig. Az özvegy „az 1852 október 23-án benyújtott folyamodványára kért engedélyt be nem várta egyedül azáltal, miként a Makai T. Cs. Kir.

³⁴ MNL CSML Szeged IV.B. 157.a) 30/1856. Könyvek jegyzéke. Nyéky Antal Csanád megye főjegyzője volt ezért érdemes felsorolni, hogy miből állt a könyvtára. Magyar-német és német-magyar szótár, Schiller összes munkáiból 6 kötet, Esmeretek tárának 12 kötete, francia-német és német francia szótár, Deák-magyar és német szótár, az 1791. évi országgyűlés iratai, az 1825. évi országgyűlési iratok két kötete, ugyanezen országgyűlés jegyzőkönyveinek 8 kötete, a Decisiones curiales egy kötete, a Corpus Juris Hungarici két kötete, az 1825/27. évi országgyűlés regnicolaris bizottságainak 11 kötete, a Tudománytár 12 kötete, az Erdélyi Múzeum 5 kötete, Klio Historiai Zsebkönyv 3 kötete, a Társalkodó 4 kötete, a Jelenkor 7 kötete és egy Ótestamentum. A könyvek jegyzéke azt bizonyítja, hogy megyei főjegyzőként a Planum Tabulare és az országgyűlési iratokat otthon is forgatta. De a kor akkori irodalmi és szakmai folyóiratai is könyvtárának részét képezték.

³⁵ MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) 30/1856 Vélemény.

³⁶ MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) 30/1856 Vélemény.

Szolgabírói hivatalnak, a Nagy tekintetű Cs. Kir. megyei Törvényszékhez 1855 Május 12-én tett fölterjesztésből a Törvényszék 1853. évi 683. sz. a. kelt határozata keltétől fogva s mind addig, még a Nagylaki megszűnt Járásbírószéktől a múlt évben megalakult Cs. Kir. Szolgabírói hivatalhoz sok elintézetlen tárggyakkal át nem adatott, elnyomulva hevert.”³⁷ Ezekre az okokra tekintettel maga a törvényszék mondta ki, hogy elnézőnek és méltányosnak kell lenni azért, hogy az özvegy mintegy négy évig tehetetlenül nem várt arra, hogy végre engedélyt kapjon a hagyaték egy részének elidegenítésére.

A törvényszék rendelkezése szerint az özvegy birtokában lévő javak az OPTK szabályai szerint gyámsági felügyelet alá kerül, bár az özvegynek továbbra sem kellett évente számadást tennie, tekintettel arra, hogy haszonélvezeti jog illette mindaddig, amíg elhunyt férje nevét viselte.

Rögzítésre került az is, hogy Nyéky Alojsia örökségébe a kiházasításként kapott 3000pengő forintot az OPTK 671.§-a alapján be kell számítani.³⁸ Az OPTK a gyermekek törvényes öröklése esetén nem tett különbséget fiúk és lányok között, s bár Nyéky Antal végrendeletében is előírta, hogy gyermekei egyenlően örököljenek, a törvényszék az OPTK-ra hivatkozva is megerősítette ezt.

Az árvaszéki iratok tanúsága szerint nemcsak a rendi kor évszázadaiban volt lassú az árván maradt gyermekek ügyeinek intézése, sajnos a későbbiekben sem változott. Az ismertetett eset nem egyedülálló. A neoabszolutizmus árvaszéki iratai között, hasonló ügyekkel találkozhat a kutató és sajnos az októberi diploma kiadását követően sem javult a helyzet. A kiegyezést követően a törvényhatóságokról intézkedő 1870:XLII. tc. minden törvényhatóság kötelezettségévé tett az árvaszékek felállítását és ezek működésére vonatkozó szabályzatok elkészítését, az ügyek elintézésének ideje így sem csökkent. Továbbra is az újonnan felállított királyi törvényszékek és a törvényhatóságok által életre keltett árvaszékek között meglévő hatásköri összeütközések akadályozták az ügyek gyors elintézését.

³⁷ MNL CSML Szeged IV.B. 157. a) 30/1856 Vélemény.

³⁸ ABGB Wien, 1853. “Vermachten Eltern den Töchtern ein Heiratsgut; so wird dasselbe, wofern es nicht ausdrücklich als ein Vorausvermächtniß erkläret worden, in den gesetzlichen oder letztwilligen Erbtheil eingerechnet.”